

La mida de les nacions: perspectiva històrica¹

Alberto Alesina i Enrico Spolaore

Anteriorment hem analitzat amb èxit diverses correlacions com a resultat de la nostra teoria, relativa a la mida i els resultats econòmics. A les pàgines següents exposarem els resultats teòrics des d'una perspectiva històrica i d'evolució de la mida dels estats. Amb això no volem pas relatar la història de la formació i el trencament dels estats; el nostre objectiu és més modest: ens proposem comparar patrons històrics amb les proposicions esmentades:

- La mida d'un país és resultat de la relació existent entre els beneficis d'escala i els costos de l'heterogeneïtat de la població.
- Els costos d'heterogeneïtat són producte de les diferències en les preferències de polítiques públiques relacionades amb factors no econòmics (culturals, religiosos i lingüístics) i econòmics, com ara diferències de renda en la població; les diferències regionals en la renda per càpita afavoreixen l'aparició de tendències secessionistes.
- Els beneficis d'escala inclouen la provisió de béns públics i la mida del mercat.
- Els beneficis de la mida del mercat depenen del règim comercial; els països petits són viables en un règim de lliure comerç, mentre que en un escenari caracteritzat per barreres comercials és imprescindible que els països presentin una mida més gran.
- La mida és un factor important en la seguretat; en un món més pacífic s'hauria d'observar un augment del nombre de països; contràriament, les amenaces exteriors condueixen a la creació de països més grans i a la centralització de federacions.
- La democratització hauria d'anar associada a un augment del nombre de països; per contra, els dictadors miren de consolidar grans jurisdiccions polítiques.

No entrarem en el complex debat històric sobre què és una nació, un estat o un país. Tal com hem afirmat anteriorment, la definició d'estat és polèmica. Alguns autors com Tilly (1990) defineixen els estats com «les organitzacions mundials més grans i potents des de fa més de cinc mil anys». Altres s'estimen més limitar la definició d'aquest terme als estats nacionals moderns

¹ Aquest article reproduïx [amb modificacions] el capítol 11 (pàgines 207-239) del llibre d'Alberto Alesina i Enrico Spolaore *La mida de les nacions*, publicat per LIDeditorial, amb la col·laboració del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya i el Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, 2008.

com a monopolis pròspers de l'ús legítim de la força dins d'un territori determinat, seguint la famosa definició de Weber (1958) que també em recollit anteriorment. Atès que la nostra teoria ha estat motivada en bona part pels desenvolupaments moderns i contemporanis, en aquest capítol no tindrem en compte els estats i les comunitats antigues, com els regnes egipcis i mesopotàmics, o les ciutats estat gregues i fenícies, tot i que intuïm que la nostra anàlisi seria coherent amb aquestes institucions antigues.

Per tant, encetarem aquesta visió històrica a partir d'un fet amb el qual estem relativament més familiaritzats: el sorgiment i l'expansió de les ciutats estat durant l'Edat Mitjana europea. En un sentit, el període que precedeix el Renaixement constitueix un parèntesi històric natural. En el que es denomina l'Alta Edat Mitjana o Edat Fosca (en realitat, el naixement del món occidental modern) el poder polític era força difús, i a l'Europa occidental es trobava en mans del Papa i l'emperador. Els senyors feudals dominaven el camp i les ciutats eren pràcticament inexistents. En aquest període és força difícil parlar d'estats d'una manera que es pugui aplicar a la nostra estructura teòrica.

Les ciutats estat europees

Europa va sortir de l'Edat Fosca gràcies a un marcat augment de la urbanització que va començar a finals del segle XII i es va prolongar al llarg del segle XIII. Els tres segles següents es van caracteritzar pel creixement econòmic de les ciutats estat: Venècia, Lisboa, Gènova, Anvers i Amsterdam, per ordre cronològic d'avantguarda. En aquest període el nucli d'Europa es trobava extremadament fragmentat.

Les ciutats estat d'aquesta etapa són un exemple ben clar d'entitat política (és a dir, de país, en els nostres models) que podia prosperar econòmicament tot i ser molt petita, gràcies al fet que el seu mercat no tenia relació amb les fronteres polítiques.

Les ciutats més importants dels dos extrems d'Europa (Itàlia i els Països Baixos) van assolir nivells extraordinaris de riquesa. A principis del segle XIV, el pressupost de Venècia era aproximadament igual que el de tot el regne d'Espanya, i només un 20% inferior al del regne de França.² Amsterdam i les Províncies Unides eren zones molt riques, tot i que com va comentar un ambaixador francès l'any 1724, «es tracta d'un país ben petit; el nivell de riquesa i els cereals que s'hi cultiven no són suficients per alimentar la centèsima part dels seus habitants».³

De fet, les Províncies Unides, a banda de ser petites, estaven força descentralitzades: constaven d'un conjunt d'estats minúsculs, el primer exemple de federació moderna.⁴ Un diplomàtic francès va descobrir amb sorpresa que Gènova tenia «prop de trenta

---

LES CIUTATS ESTAT SÓN UN EXEMPLE BEN CLAR D'ENTITAT POLÍTICA QUE PODIA PROSPERAR ECONÒMICAMENT TOT I SER MOLT PETITA, GRÀCIES AL FET QUE EL SEU MERCAT NO TENIA RELACIÓ AMB LES FRONTERES POLÍTQUES

---

2 Braudel (1992: 120). Sobre l'abast de la riquesa de Venècia, vegeu també McNeill (1974)

3 Braudel (1992: 177)

4 Vegeu Israel (1995) per a un debat detallat.

llegües que recorren la costa (...) i set o vuit llegües de planúria (...) la resta és terra erma».⁵ En el cas de Venècia, l'expansió cap a l'oest d'Itàlia va tenir únicament com a objectiu el fet de crear infraestructures per al comerç,⁶ i l'expansió cap a l'est, cap a la vora del mar (que els turcs mantenien sota vigilància i equilibri constant), responia a la necessitat de mantenir les línies comercials obertes.

Aquestes minúscules ciutats estat sobreviuen perquè prosperaven en un període en què el capitalisme i la riquesa es basaven en el comerç. Un observador de l'època va descriure Amsterdam com un indrets en què «el comerç [és] totalment lliure, res no és prohibit als mercaders: no segueixen cap altra norma que la del seu propi interès. Així, quan algú, pel seu propi interès comercial, porta a terme alguna activitat contrària a l'estat, aquesta mira cap a un altre costat i fa veure que no se n'adona».⁷

Els governs d'aquestes ciutats no proveïen molts dels béns públics, les infraestructures i els serveis administratius que associem als governs moderns. A Venècia, Gènova i Amsterdam «l'Estat és impotent i pobre, tot i que els habitants són benestants».⁸ En altres paraules, les ciutats estat es podien permetre ser petites perquè les economies d'escala proveïen relativament pocs béns públics i es basaven en el lliure comerç. La combinació de lliure comerç i govern petit era, en realitat, un ingredient clau del creixement i de la prosperitat de les ciutats estat. Aquestes unitats polítiques eren molt riques en termes de poder econòmic, però atès que tenien una mida tan reduïda, era potencialment dèbils en termes militars. Una millor organització política i militar va proporcionar als comerciants i a altres agents econòmics de les petites ciutats estat un avantatge relatiu en la defensa, durant part de l'Edat Mitjana: «un lloguer de protecció», seguint la definició de Frederic C. Lane (1958). Això no obstant, aquests

---

**LA COMBINACIÓ DE LLIURE
COMERÇ I GOVERN PETIT ERA,
EN REALTAT, UN INGREDIENT
CLAU DEL CREIXEMENT
I DE LA PROSPERITAT DE LES
CIUTATS ESTAT**

---

lloguers de protecció es van anar erosionant amb el temps. Tal com destaca McNeil (1974), els costos cada vegada més grans dels béns públics (incloent-hi la defensa) van tenir un paper important en aquesta tendència.

És força difícil parlar de democràcia com l'organització política imperant en aquella època, però certament les ciutats estat eren més obertes, lliures i tolerants que els règims absolutistes que les rellevari. Tot i que aquestes unitats no eren democràcies en el sentit actual de la paraula, eren «oligarquies constitucionals, dominades per les famílies més poderoses, que eren presents als òrgans executius, els consells consultius i legislatius, i les comissions especials que governaven la ciutat estat».⁹ El dret a vot a les ciutats estat italianes estava limitat a entre el 5% i el 15% de la població masculina, percentatge que no resulta trivial si el comparem amb altres que el van seguir a la història fins a principis del segle XX. Per exemple, a Anglaterra, a finals del segle XIX, el dret a vot requeia en una fracció

5 Braudel (1992: 180). Incloïen Holanda, Zelanda, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Frísia i Groningen.

6 Cipolla (1995)

7 Braudel (1992: 206).

8 Braudel (1992: 133)

9 Merriman (1996: 53).

similar de població masculina. A més, «l'element més diferenciador [de les ciutats italianes] respecte d'altres zones d'Europa era el grau en què els homes participaven en la determinació –en bona mesura per persuasió– de les lleis i decisions que regien les seves vides».¹⁰ Evidentment, no tothom tenia veu en el panorama polític, però les ciutats estats del nord d'Itàlia van avançar de forma destacada cap a formes relativament modernes de democràcia, en què els gremis eren la columna vertebral de les disposicions polítiques participatives.

Putnam (1993) dibuixa un fort contrast entre les ciutats estat relativament obertes i democràtiques del nord d'Itàlia i el règim autocràtic imperant al sud del país, derivat de l'ocupació normanda. Argumenta que aquesta diferència ha impregnat la història d'Itàlia i ha tingut influència en la disparitat que encara avui presenten nord i sud pel que fa al desenvolupament i la qualitat del govern. Tal com diuen De Long i Shleifer (1998), a les ciutats estat medievals el comerç floria precisament perquè no hi havia restriccions derivades de l'ús de les influències polítiques.

En resum, entre els anys 1300 i 1600, aproximadament, les ciutats estat europees eren, en bona part, entitats politicoeconòmiques que presentaven algunes de les característiques dels països petits, oberts i democràtics actuals.

LES CIUTATS ESTAT EUROPEES EREN, EN BONA PART, ENTITATS POLITICOECONÒMIQUES QUE PRESENTAVEN ALGUNES DE LES CARACTERÍSTIQUES DELS PAÏSOS PETITS, OBERTS I DEMOCRÀTICS ACTUALS

De les petites ciutats estat al Leviatan

Els historiadors solen prendre l'any 1494, el de la invasió francesa d'Itàlia, com a data simbòlica que marca l'inici del període de l'absolutisme que va dominar el panorama mundial com a mínim fins a la Revolució Francesa. Aquests tres segles també van ser testimoni de la consolidació de diversos grans estats a Europa, com ara França, Anglaterra, Espanya i Rússia.

Els grans estats van emergir de la consolidació dels seus feus. Diverses raons expliquen el pas d'Europa d'una organització de senyors independents a un sistema d'estats. En primer lloc, l'economia emergent necessitava institucions que garantissin els drets de propietat i la formació de mercats més grans (nacionals), a banda del que quedava garantit per les petites ciutats estat. North i Thomas (1973) destaquen que les economies d'escala, en introduir aquestes institucions, van originar l'ocàs dels estats feudals. En un món de restriccions comercials entre unitats polítiques independents, la necessitat de reduir els costos del comerç dins de les pròpies fronteres va portar a la formació d'unitats polítiques més grans. Tal com indiquen North i Thomas (1973: 94), a mesura que els beneficis de l'intercanvi econòmic entre diverses regions es va anar estenent, «va sorgir la necessitat de tenir unitats polítiques més grans per definir, protegir i fer complir els drets de propietat en àrees més grans». En altres paraules, un dels objectius de la creació d'estats era facilitar la creació de les infraestructures necessàries per desenvolupar mercats nacionals en un món en què el comerç entre fronteres polítiques era molt costós i es trobava desprotegit. Aquest procés el va fomentar l'aliança entre el rei i els habitants de la ciutat, units per un odi

10 De Lane (1996: 535) citat per Putnam (1993: 125).

comú vers els senyors. De fet, la relació entre l'augment de les activitats econòmiques a les ciutats i la consolidació dels estats centralitzats és bàsica, segons Adam Smith, quan al volum III de La riquesa de les nacions afirma que «el comerç i els manufacturers van introduir gradualment ordre i bona governança i, amb això, la llibertat i la seguretat dels individus entre els habitants del país que abans havien viscut (...) en un estat de dependència servil respecte dels seus superiors».

**UN DELS OBJECTIUS DE LA
CREACIÓ D'ESTATS ERA
FACILITAR LA CREACIÓ DE
LES INFRAESTRUCTURES
NECESSÀRIES PER DESENVOLUPAR
MERCATS NACIONALS EN UN MÓN
EN QUÈ EL COMERÇ ERA MOLT
COSTÓS I ESTAVA DESPROTEGIT**

El segon element va ser l'increment del cost de les guerres i l'administració pública. Tal com afirma Tilly (1990), les guerres van fer els estats: la innovació tecnològica a les guerres és cabdal. «Els exèrcits van esdevenir professionals, i els costos de la guerra es van multiplicar; ja no n'hi havia prou, amb cavallers soldat a temps parcial. L'aparició de soldats assalariats va anar acompanyada de la consolidació d'un cost militar professional».¹¹ Els canvis en la tecnologia militar van fer que els beneficis d'escala fossin més valuosos, de manera que els monarques van poder consolidar el control sobre els senyors feudals i crear estats encara més

centralitzats. Una vegada les guerres i les preparacions per als conflictes van consolidar un sistema d'estats a Europa, els monarques van emprar el seu poder de coerció per incorporar als seus estats territorialment definits les ciutats lliures i riques en capital. Des de l'any 1500 endavant, «la difusió de les armes de foc (...) van fer decantar l'avantatge militar cap als monarques que tenien la capacitat de llançar canons i construir fortaleses que aquestes peces d'artilleria no poguessin destrossar fàcilment».¹²

Els monarques van implantar un control més centralitzat sobre les ciutats i el camp, i van vigilar de prop els senyors feudals. «L'art de la fortificació es va posar al mateix nivell que els bombardeigs en termes d'importància: a la dècada de 1520 calia aixecar castells més grans i cars. Aquest fet va fer necessària l'aparició d'estats més grans per pagar les despeses, de manera que la balança de l'avantatge es va decantar cap a les unitats polítiques més grans i, bàsicament, cap al rei».¹³ Per exemple, la recaptació tributària de Castella va passar de menys de 900.000 reals l'any 1474 a 26 milions el 1504.¹⁴ Pràcticament tot l'augment de la recaptació tributària que els monarques d'aquest període necessitaven es devia al fet que les guerres eren cada vegada més cares i els exèrcits creixien de forma exponencial, tant en termes humans com de cost.

Pel que fa a la relació entre necessitats militars i fiscalitat, els governants necessitaven la recaptació tributària per pagar l'exèrcit i necessitaven l'exèrcit per garantir un flux d'ingressos. Tal com afirma Wilson (1967: 498), «el cost de la monarquia augmentava per moments. Les corts eren cada vegada més grans i luxoses, i les guerres cada vegada més llargues. El rendiment de les terres de la corona i els gravàmens irregulars de la guerra no ajudaven a assumir les despeses».

¹¹ Davies (1996: 519)

¹² Tilly (1990: 76)

¹³ Jones (1981: 130)

¹⁴ Tilly (1990: 79)

En realitat, el problema fiscal tenia dos vessants. El primer, la magnitud de la recaptació fiscal necessària, i el segon, la irregularitat de la recaptació tributària. Aquesta situació va propiciar l'aparició d'un problema: com finançar la despesa pública en períodes de manca d'ingressos; d'aquí va néixer un incentiu addicional per crear infraestructures fiscals més elaborades (Eartman 1997). Mentre que fins al segle XII o XIII els exèrcits no professionals formats per senyors feudals eren la norma, dos segles després aquests cossos eren molt més grans, professionals i cars. La guerra era el mètode habitual de resoldre disputes i augmentar la riquesa dels reis. De fet, l'estil de fer la guerra va canviar, de forma que els estats amb molta població tenien avantatge militar, perquè els seus súbdits els proporcionaven la possibilitat de formar un exèrcit gran.¹⁵

L'expansió territorial i un augment de la pressió fiscal van ser les respostes a les creixents necessitats militars. Alguns països van continuar tenint estructures patrimonials fiscals (França, Espanya, Portugal, els Estats pontificis, Polònia i Hongria) mentre que d'altres van introduir sistemes administratius més semblants a la burocràcia moderna (Gran Bretanya, Suècia i Prússia).¹⁶ Aquí sorgeix una pregunta interessant: per què certs estats van adoptar un sistema o un altre? En l'assumpte que ens ocupa, n'hi ha prou amb dir que tots dos sistemes eren una resposta a l'increment dels costos de gestionar un país.¹⁷ A ambdós sistemes l'estament administratiu i clerical va augmentar de forma espectacular. El govern d'Anglaterra tenia al segle XVIII 10.000 empleats, organitzats en modernes línies burocràtiques.¹⁸ A mitjan segle XVII, a França les rebel·lions fiscals eren generalitzades i sovint tenien com a resultat confrontacions militars internes. Al segle XVIII els funcionaris van anar substituint progressivament els clergues sense sou en diverses tasques administratives, i el rei s'empescava formes originals d'augmentar els impostos i els préstecs. Això no obstant, la morositat freqüent en el deute públic va reduir la credibilitat del rei en l'àmbit de les finances públiques a mínims històrics. Les enormes necessitats de les recaptacions tributàries resultat de moltes guerres van acabar per fer fracassar l'*antic règim*.¹⁹

Les ciutats estat tenien difícil sobreviure en aquesta nova era militar i centrada en la fiscalitat. Les ciutats d'Itàlia va esdevenir el camp de batalla d'Espanya i França i van perdre la seva independència. Venècia, gràcies al seu comerç marítim, va poder mantenir les seves institucions però va perdre la supremacia. La tan discutida decadència de Venècia s'ha d'entendre amb relació al cost de sustentar un formidable exèrcit de terra i una flota de cent galeres.²⁰ Venècia era massa petita per permetre's totes dues coses.

**DE FET, LA RELACIÓ ENTRE
L'AUGMENT DE LES ACTIVITATS
ECONÒMIQUES A LES CIUTATS I
LA CONSOLIDACIÓ DELS ESTATS
CENTRALITZATS ÉS BÀSICA**

---

15 Tilly (1990: 63)

16 Aquesta classificació prové d'Eartman (1997)

17 Consulteu Eartman (1997) i les referències que s'hi citen per veure una explicació de diferents evolucions de les primeres organitzacions burocràtiques. Afirmar que el *timing* va ser molt important en la formació dels estats, per influir en la naturalesa del règim.

18 Eartman (1997)

19 Per exemple, vegeu Kennedy (1987: 80-1)

20 McKenney (1993: 72)

Només les Províncies Unides van mantenir la seva fortalesa econòmica a pesar de la seva mida reduïda, perquè van saber aprofitar el comerç associat amb el descobriment de les Índies i Amèrica. El comerç i l'auge de l'economia atlàntica van permetre als holandesos de retenir una gran importància politicoeconòmica malgrat la mida relativament petita del seu territori. I tot plegat, pel foment del lliure comerç i pràctiques competitives.

La democràcia participativa de les ciutats estat d'Itàlia i Europa del Nord va desaparèixer durant l'absolutisme, tot i que el grau de poder dictatorial dels diversos règims oscil·lava entre el poder absolut sense barreres del rei de França i el cas d'Anglaterra, en què el monarca era controlat per un poderós parlament. Així, ens movem de ciutats estat petites i relativament democràtiques basades en el comerç, cap a grans dictadures basades en l'obtenció de rendes.

Fora d'Europa, els grans regnes van evolucionar cap a imperis. El gran Imperi otomà va esdevenir ràpidament un engranatge burocràtic encaminat a obtenir rendes dels seus ciutadans. Mentre a Amsterdam els comerciants tenien el poder, a l'Imperi otomà «els comerciants més

---

ELS CANVIS EN LA TECNOLOGIA MILITAR VAN FER QUE ELS BENEFICIS D'ESCALA FOSSIN MÉS VALUOSOS, AIXÍ QUE ELS MONARQUES VAN PODER CONSOLIDAR EL CONTROL SOBRE ELS SENYORS FEUDALS I CREAR ESTATS ENCARA MÉS CENTRALITZATS

---

destacats no podien competir amb un membre de nivell mitjà de la classe política, com ara un vicegovernador (...) en termes de riquesa, i molt menys amb oficials de més rang de la jerarquia administrativa».²¹ L'Imperi otomà era un «estat burocràtic que aglutinava diverses regions en un sol sistema administratiu i fiscal en què les figures més importants eren els recaptadors d'impostos, la tasca dels quals consistia a sustentar el pròdig estil de vida de la classe dirigent».²² De fet, «les polítiques implementades per l'Imperi otomà a finals del segle XVI sovint eren mínimes quant a l'acumulació de capital comercial».²³ Mentre les ciutats estats prosperaven pel fet de ser petites i obertes,

«el punt fort [de l'Imperi otomà] (...) era el d'obtenir economies d'escala unint (...) diversitat de persones».²⁴ No cal dir que aquesta diversitat de persones va acabar motivant la caiguda final de l'Imperi.

Arguments similars són vàlids per a l'Índia. La classe dirigent dels segles XVI i XVII tenia com a únic interès l'obtenció de rendes. La recaptació fiscal estimada del govern era prop del 20% de la renda nacional, un valor ben elevat fins i tot per als països en vies de desenvolupament d'avui dia. De tota manera, «a l'Índia es dedicaven ben pocs diners a crear infraestructures. La major part de la recaptació anava dirigida a afavorir l'elit».²⁵ La població del país es va rebel·lar, però les autoritats van respondre bàsicament amb més repressió. Sobre l'estil de vida pròdig de l'elit, Kennedy (1997: 13) apunta que el seu consum ostentós superava el del Rei Sol de Versalles. No sorprèn que un proverbi hindú recomani «no aturar-se mai al darrere d'un cavall o davant

21 Faroghi *et al.* (1994: 546)

22 Hourani (1991: 208-11)

23 Faroghi *et al.* (1994: 546)

24 Jones (1981)

25 Jones (1981: 198)

d'un funcionari». Aquesta política d'extracció pura de les rendes va conduir finalment a la caiguda de l'Imperi hindú.

La Xina va ser un altre dels grans imperis que va sobreviure, malgrat la seva mida, gràcies al grau relativament elevat d'homogeneïtat de la seva població. Llevat dels mongols, la Xina tenia pocs rivals externs. Tal com afirma Tilly (1990: 71), «les dinasties xineses van caure quan els tentacles administratius de l'imperi es van estendre, quan els senyors de la guerra es van organitzar al si de l'imperi i quan els invasors sobre rodes (...) van entrar als territoris imperials». Kennedy (1987: III-12) afirma que «la Xina Ming patia cada vegada més pel fet (...) de ser massa centralitzada, dèspota i ortodoxa en la seva actitud vers (...) el comerç. Sense directrius clares de dalt, les artèries de la burocràcia es van endurir i van preferir el conservadorisme al canvi». Dit d'altra manera, es va convertir en un règim gran, massa centralitzat i anticomercial. Garner (2001) proposa un contrast interessant entre la relativa homogeneïtat i les grans dimensions de la Xina i la fragmentada Europa dels segles XIII a XV. Argumenta que la fragmentació política europea, en crear competència entre els dirigents, va generar prou innovació, que compensava abastament les economies d'escala d'una Xina molt més gran.

Cal recordar que una implicació del nostre model és que els imperis dictatorials haurien de superar la mida òptima des del punt de vista d'eficàcia econòmica. Les rendes dels Leviatans es maximitzen gràcies a la mida del país més enllà del grau òptim econòmic: la Xina i l'Imperi otomà en són exemples força clars. Però fins i tot en el cas d'una monarquia absolutista com la de França, la mida pot ser un problema. Potser el país era massa gran des d'un punt de vista econòmic, perquè la pressió fiscal que experimentaven els reis per maximitzar les rendes i el poder militar el van conduir a una expansió excessiva. Braudel emfasitza (1992: 325) el següent: «L'expansió territorial [de França] [era] (...) beneficiosa (...) per diversos motius per a l'estat monàrquic (...) [però] va dificultar seriosament el seu desenvolupament econòmic». Un problema de distància va obstaculitzar el desenvolupament d'un mercat autènticament nacional; als segles XVI i XVII, França s'assemblava més a un conglomerat de regions autàrquiques que no pas a un mercat veritablement nacional. Els mercats actius quedaven limitats a àrees pròximes a les grans ciutats. La mida interferia en el funcionament de l'administració pública: «Crear una assemblea nacional en un país tan gran com França era una tasca (...) complexa.²⁶ Tal com ja hem explicat, els fundadors de la nació americana també es vana donar que, en aquella època, el temps per obtenir el capital que permetés participar a les activitats del govern nacional era un obstacle per al país.

El problema d'una expansió excessiva no era exclusivament francès. En general, «la màxima segons la qual cal separar les províncies dels estats, com les branques dels arbres, per tal d'enfortir-los segurament romandrà als llibres molt de temps abans no se l'escolti en els consells de prínceps».²⁷ Potser el fet que Anglaterra fos una illa amb límits marítims naturals va ajudar a

---

**L'EXPANSIÓ TERRITORIAL
I UN AUGMENT DE LA PRESSIÓ
FISCAL VAN SER LES RESPOSTES
A LES CREIXENTS NECESSITATS
MILITARS**

---

²⁶ Eartman (1997: 91)

²⁷ Braudel (1992: 323)

prevenir l'excessiva annexió de les províncies, tot i que el problema de la mida excessiva es pot aplicar posteriorment a l'Imperi britànic, si no a Gran Bretanya mateix. Kennedy (1997) facilita una exhaustiva exploració històrica de com l'excessiva expansió dels imperis dictatorials n'implicava la seva fi.

Quant al comerç, mentre les petites ciutats estat prosperaven gràcies a les transaccions internacionals, els grans règims absolutistes buscaven l'autosuficiència i el comerç nacional

en els mercats interns. Wilson (1967) afirma que «a la segona meitat del segle XVI [les idees primitives sobre el comerç] ja havien donat lloc a un corpus de legislació (...) dirigit a obtenir l'autosuficiència nacional i el nodriment de la producció nacional». Així mateix, les polítiques comercials angleses van esdevenir molt proteccionistes a principis del segle XVII. En aquest període Anglaterra va

introduir una legislació encaminada a «reduir la necessitat d'importar i la fuga del tresor, fomentant l'activitat dels manufacturadors» (extret d'un document oficial citat per Wilson l'any 1967: 533).

En resum: de les petites ciutats estat, obertes i democràtiques, amb governs petits i poc costosos, el món va evolucionar cap a països grans, amb mercats nacionals de mida més gran que perseguïen l'autosuficiència, dirigits per Leviatans sempre a la recerca de noves formes de recaptació per afavorir el consum pròdig de les elits i les guerres.

**LES CIUTATS ESTAT TENIEN
DIFÍCIL SOBREVUIRE EN AQUESTA
NOVA ERA MILITAR CENTRADA
EN LA FISCALITAT**

L'estat nacional modern

Des de finals del segle XVIII, aproximadament, podem començar a parlar del naixement d'una institució política, l'estat nació, amb unes formes similars a les actuals. A Europa s'observa la transformació dels estats existents com Anglaterra, França i Espanya, i la creació de nous com Alemanya i Itàlia. A l'Amèrica del Nord, els Estats Units i –unes dècades després– el Canadà van esdevenir estats federals sorgits a partir d'una federació flexible de províncies i territoris independents. El nacionalisme i el liberalisme eren dues forces polítiques ben relacionades: ambdues requerien societats més obertes i liberals en termes polítics i econòmics. Les idees liberals també van provocar una fase de lliure comerç europeu. És interessant destacar que els països més petits –els Països Baixos, Dinamarca, Portugal, Suïssa i, en certa mesura, Suècia i Bèlgica– van ser els primers a adoptar el lliure comerç, seguits d'Anglaterra i França (Bairoch 1989).

Els teòrics liberals d'aquella època sabien bé que els estats nació no són necessaris en una economia de mercat totalment liberal. El món es podia organitzar com una sola àrea de lliure mercat, un mercat mundial d'individus que comercien lliurement. Els estats nació eren vistos com a segona alternativa, atesa l'heterogeneïtat d'individus de diverses races, cultures i ideologies. Segons la filosofia liberal, un estat nació havia de tenir les dimensions suficients per formar una unitat viable de desenvolupament, però no més. En altres paraules, com que era impossible crear un món de lliure comerç, els països havien d'arribar a una mida determinada per tal que l'economia nacional fos viable. Per exemple, el *Dictionnaire Politique* de Garnier-Pagès afirmava l'any 1843 que era «ridícul» que Bèlgica i Portugal fossin nacions independents perquè tenien

mercats massa petits.²⁸ Giuseppe Mazzini, un dels arquitectes de la unificació italiana, opinava que el nombre òptim d'estats nació a Europa era de dotze, tenint en compte consideracions econòmiques (és a dir, la mida dels mercats) i la composició ètnica del continent. Per exemple, no es prenia seriosament les aspiracions nacionalistes dels sicilians, els bretons, els gal·lesos o els irlandesos perquè considerava que tenien economies massa petites.²⁹ Mentre que per als monarques absoluts la mida dels estats tenia importància exclusivament en l'àmbit militar i de recaptació, al món liberal d'Adam Smith la mida dels països era important per als mercats. La qüestió nacional, com Mazzini havia entès bé, no es podia analitzar sense tenir en compte la viabilitat econòmica i la mida dels mercats.

La composició ètnica d'Europa va permetre crear unitats geogràfiques de dimensions raonables. Això no obstant, Tilly i Tilly (1973: 44) destaquen que «gairebé tots els governs europeus van agafar camins que portaven a l'homogeneïtzació de les poblacions: l'adopció d'una religió estatal, l'expulsió de les minories, la institució d'una llengua nacional i, finalment, l'organització de la instrucció pública massiva». Aquesta afirmació és interessant perquè suggereix que la fragmentació cultural pot ser una variable endògena, tal com hem indicat al capítol 5. En cert sentit, totes les idees nacionalistes impliquen la necessitat i la virtut d'estats nació homogenis.

Certament, la unificació d'Alemanya tingué una forta motivació econòmica relacionada amb la mida del mercat. La nació alemanya va néixer l'any 1834 com a unió duanera (*Zollverein*), que garantia d'aquesta manera barreres baixes al comerç entre el seus membres. La participació en la unió duanera era vista com una necessitat econòmica per als estats petits i mitjans, els mercats dels quals eren massa petits per prosperar sense més lliure comerç. Abans de la creació del *Zollverein*, «els comerciants i manufacturadors alemanys van començar a oposar-se a la descoratjadora complexitat dels aranzels duaners que creaven una sèrie d'obstacles costosos (...) molts empresaris van demanar la fi d'aquestes barreres artificials, que els rivals anglesos o francesos no tenien».³⁰ Amb la unificació, Prússia va treure de la circulació totes les monedes preexistents i en va crear una de sola, a la vegada que va prohibir les restriccions imposades sobre la mobilitat. Dit d'altra manera, Prússia va crear un mercat únic.³¹ Per això, una de les principals motivacions de la unificació alemanya va ser la construcció d'una entitat econòmica més viable, és a dir, la recerca d'una mida econòmica òptima del país. La segona motivació que va caracteritzar la unificació alemanya de 1870 v ser l'amenaça externa d'un conflicte amb França. Riker (1964: 35) destaca que «la Federació de 1871 es va originar en circumstàncies de gran hostilitat estrangera i, per tant, tenia com a objectiu millorar la posició militar i diplomà-

---

NOMÉS LES PROVÍNCIES UNIDES VAN MANTENIR LA SEVA FORTALESA ECONÒMICA A PESAR DE LA SEVA MIDA REDUÏDA, PERQUÈ VAN SABER APROFITAR EL COMERÇ ASSOCIAT AMB EL DESCOBRIMENT DE LES ÍNDIES I AMÈRICA

---

28 Citat per Hobsbawm (1990)

29 Vegeu Hobsbawm (1990) i Davies (1996)

30 Merriman (1996: 629)

31 Hallerberg (1996) proporciona una analogia útil sobre la creació d'un mercat únic a Alemanya durant la dècada de 1870 i el procés actual d'integració econòmica a Europa.

tica dels estats alemanys». ³² Al darrere de la consolidació de la monarquia austrohongaresa sota l'emperador Francesc Josep hi ha arguments similars sobre amenaces exteriors. És interessant ressaltar que la pressió cada vegada més gran de les minories ètniques va desembocar en un compromís amb la minoria més forta (els magiars) per tal de controlar la resta. En la terminologia de la nostra anàlisi, la monarquia dual dels Habsburg es podria interpretar com la resposta del Leviatan a un canvi en la limitació de la no-insurrecció. ³³

Segons Riker (1964), les amenaces exteriors i la necessitat de crear una defensa viable són al darrere de la redacció de la constitució nord-americana que va substituir una federació flexible

d'estats independents per un sistema de federalisme centralitzat. Segons la interpretació militar de la constitució feta per Riker, la força bàsica que va propiciar la consolidació dels Estats Units va ser el fet que les amenaces europees constituïen un perill clar i imminent per al país. Els anglesos amenaçaven pel nord-oest, i els espanyols pel sud-oest. Organitzar un exèrcit i una marina viables va ser una de les primeres tasques que van portar a terme els dos primers presidents, George Washington i John Adams, que estaven

especialment obsessionats per la necessitat de disposar d'una armada ben forta.

La defensa exterior també era un element important dels *Federalist Papers*. Resulta interessant que en el tercer text John Jay exposa un argument relacionat amb l'anàlisi que hem fet al capítol 7 sobre la possibilitat d'incidència d'un conflicte si un país gran es desmembra en països més petits. Jay afirma que «és molt important per a la pau d'Amèrica que s'observi les lleis d'altres nacions [Portugal, Espanya, Anglaterra], i per a mi és evident que això ho pot fer millor i de forma més puntual un govern nacional... que no pas tretze estats separats». En altres paraules, és més probable que sorgeixi un conflicte quan diverses nacions independents interactuen entre si, tal com hem analitzat amb detall al capítol 7.

Però l'amenaça exterior no va ser l'únic condicionant de la Unió; un altre element qui hi va tenir a veure van ser les economies d'escala en la política fiscal. Al *Federalist Paper* 13, Hamilton ho diu ben clar: «Quan la mida d'un estat assoleix una magnitud determinada, aquest requereix la mateixa energia de govern i la mateixa forma d'administració que un estat de mida molt superior.» Així, en paraules de Hamilton, a mesura que la mida augmenta, els costos per càpita de gestió del govern decreixen. Madison es posiciona clarament en contra de les objeccions a la Unió basades en les despeses governamentals. És justament gràcies a l'argument de les economies d'escala que «els tretze estats podran sustentar un govern nacional millor que la meitat, un terç o qualsevol nombre inferior a la totalitat». De fet, des de la perspectiva de Jay, «si els estats s'uneixen sota un sol govern, només caldrà aprovar un pressupost destinat a una cada reial; si es divideixen en confederacions, caldrà dedicar una partida a cadascuna de les cases reials». Al *Federalist Paper* 12, continua dient que el sistema fiscal seria més eficient en el marc de la Unió.

32 Algunes d'aquestes hostilitats estrangeres van ser la guerra àustroprussiana de 1866 i la guerra francoprussiana de 1870. Vegeu també Craig (1978, cap. 1) per a un debat extens sobre aquest punt.

33 La insurrecció polonesa fallida i la italiana victoriosa representen dos casos de moviments nacionalistes liberals. L'èxit del cas italià té menys a veure amb els ideals utòpics de Mazzini i més amb les ambicions expansionistes del rei de Sardenya.

**AIXÍ, ENS MOVEM DE CIUTATS
ESTAT PETITES I RELATIVAMENT
DEMOCRÀTIQUES BASADES
EN EL COMERÇ, CAP A GRANS
DICTADURES BASADES EN
L'OBTENCIÓ DE RENDES**

La creació d'un mercat comú va ser el tercer element que va tenir a veure amb la Unió. En paraules de Moore (1967), els capitalistes del nord «volien portar a terme la seva activitat comercial sense haver-se de preocupar per les fronteres estatals i regionals». En la seva famosa interpretació econòmica de la Constitució dels Estats Units, Beard (1913) indica que els beneficis comercials de la mida del país també tenen importància, perquè un país gran pot tenir més poder en les disputes comercials en un món que és lluny de regir-se pel lliure comerç. Aquest és, en essència, l'argument de Hamilton al *Federalist Paper* 43: «El comerciant (...) ha de reconèixer que l'equilibri total del comerç als Estats Units seria molt més favorable que el dels tretze estats sense unió o amb una unió parcial». Al *Federalist Paper* 3, Hamilton va escriure que en les disputes comercials, un país de mida més gran tindria més possibilitats de sortir-ne satisfet fins i tot sense fer ús de la força, precisament perquè és més fort. Al *Federalist Paper* 5, John Jay va afegir que els tractats comercials entre tretze països diferents serien menys favorables i més difícils de gestionar que no pas un tractat comercial d'una sola nació. En poques paraules: els fundadors consideraven que la mida era beneficiosa en termes comercials en un món molt proteccionista.

L'heterogeneïtat de punts de vista dins de la Unió, però, en va amenaçar la supervivència durant les primeres dècades. Amb la guerra civil va quedar palès que tots els beneficis de la unió –seguretat, economies d'escala en el govern i la mida del mercat– tenen costos d'heterogeneïtat elevats. La guerra civil va ser el resultat de conflictes de preferències quant a política econòmica (particularment, política comercial) entre el nord industrial i el sud agrícola, i heterogeneïtat de preferències respecte de l'esclavitud. És difícil enumerar les causes de la guerra civil amb més eloqüència que Moore (1967: 123): «és impossible afirmar que els factors econòmics són els principals responsables de la guerra [civil], igual que és impossible considerar que la guerra és bàsicament una conseqüència de les diferències morals. L'esclavitud era el factor moral que aixecava més passions a ambdós bàndols. Sense el conflicte directe d'idees relatives a l'esclavitud, els esdeveniments que van propiciar la guerra o la mateixa guerra són totalment incomprensibles. Alhora, és ben clar que els factors econòmics van originar una economia derivada de l'esclavitud al sud, igual que els factors econòmics van crear diverses estructures socials amb ideals oposats a altres parts del país».

En aquest punt es planteja una pregunta interessant: va valer la pena viure una guerra tan costosa i devastadora amb l'objectiu de mantenir la unitat de la nació? Evidentment, qualsevol anàlisi normativa (és a dir, ètica) de la guerra que tingui en compte la utilitat de cada persona que hi va estar implicada hauria de considerar com a gran guany social la fi de l'estremidora institució de l'esclavatge. Dit això, ens podem preguntar, des d'una perspectiva positiva –és a dir, com a forma d'analitzar les polítiques reals que hi intervenen–, si val la pena plantejar una guerra tan costosa pels beneficis que la unificació té per als responsables polítics (blancs) d'ambdues parts del país. No es podien limitar a comerciar entre ells? Els historiadors del sud d'Amèrica han plantejat sovint aquesta pregunta, la qual, en la terminologia del nostre model, es pot reformular de la manera següent: els beneficis d'escala, defensa i eliminació de les barreres al comerç als Estats Units són causa suficient per justificar una guerra i no pas reconèixer l'heterogeneïtat de les preferències i plantejar una ruptura? Richard Shryock (1933) afirma que si els estats del nord no haguessin lluitat contra la secessió «és evident que cadascuna

---

QUANT AL COMERÇ, ELS GRANS RÈGIMS ABSOLUTISTES BUSCAVEN L'AUTOSUFICIÈNCIA I EL COMERÇ NACIONAL EN ELS MERCATS INTERNS

---

de les repúbliques implicades hauria estat més petites i menys potents que les actuals, i alhora haurien estat menys pròsperes o afortunades».

En altres paraules: per què el nord i el sud no podien prendre camins separats i mantenir el lliure comerç entre ells? Per què els estats del nord es van posicionar en contra de la secessió d'una forma tan agressiva? La resposta a aquesta pregunta és. Evidentment, molt complicada, tant en sentit *ex ante* com en sentit *ex post*. Ex ante, la resposta és segurament una combinació de por a perdre seguretat respecte de les amenaces exteriors, orgull nacionalista i interès comercial. Un article publicat al *Boston Herald* l'any 1860, citat per Stampf (1991: 31), apunta que si el sud guanyava la independència, el seu «primer moviment (...) seria imposar un substancial impost als fabricants de nord i un impost d'exportació al cotó que aquests empren».

Tant si aquesta perspectiva estava justificada com si no, suggereix que la por al proteccionisme va contribuir a crear un sentit de necessitat de mantenir el país unit.

Òbviament, és impossible fer justícia a un fenomen complex com la Guerra de Secessió en tan sols uns paràgrafs. El que volem destacar és que les forces implicades van ser una combinació de diferències ideològiques i culturals, conflictes sobre comerç interior i exterior, i consideracions sobre seguretat molt coherents amb les idees

teòriques analitzades en els capítols anteriors. O, per dir-ho de forma més modesta, sembla que el marc teòric que hem esbossat prèviament proporciona lents útils per aproximar-se a aquest esdeveniment històric tan monumental i complex.

En resum, durant el període del denominat naixement de l'estat nacional, la relació entre mida econòmica i heterogeneïtat era un determinant cabdal dels moviments polítics i ideològics subjacents a la creació de la nació. La consolidació de federacions flexibles d'estats en federacions més centralitzades com a Alemanya o als Estats Units va respondre a la necessitat de defensar-se de les agressions exteriors i al desig de crear grans àrees de lliure comerç.

Els imperis colonials

Durant les dues dècades que van seguir el descontentament generalitzat de l'any 1848, a Europa es va experimentar un augment espectacular del comerç i la difusió del capitalisme. Les darreres tres dècades del segle es van caracteritzar, però, per un creixement molt més lent, i en particular el període de 1873 a 1879 va ser conegut amb el nom de la gran depressió, que es va prolongar fins a la dècada de 1930.

Entre els anys 1800 i 1870 es va quadruplicar el comerç internacional, que va passar a suposar del 2% al 8% del PIB mundial (vegeu Estevedoreal i Taylor 2002). Des de l'any 1870 fins a la Primera Guerra Mundial el comerç global va seguir creixent però a un ritme molt més baix, perquè bona part de les relacions comercials tenien llocs entre imperis colonials. Les dades del comerç mundial d'aquest període no distingeixen el comerç que les metròpolis mantenien amb les seves colònies.

Si es pot o no considerar el període que va de 1870 a 1913 com una època d'expansió comercial i liberalització, o justament el contrari, és objecte de disputa entre els historiadors per

---

**DES DE FINALS DEL SEGLE XVIII,
PODEM COMENÇAR A PARLAR
DEL NAIXEMENT D'UNA
INSTITUCIÓ POLÍTICA, L'ESTAT
NACIÓ, AMB UNES FORMES
SIMILARS A LES ACTUALS**

---

diverses raons, tal com documenten Estevodoreal, Frontz i Taylor (2002), que també presenten una excel·lent ressenya bibliogràfica. Per començar, les dades són imperfectes. I a més, durant aquest període es va experimentar una caiguda espectacular dels costos de transport, de manera que el proteccionisme i el comerç anaven alhora en augment.³⁴

El quadre 11.1 mostra que els índex aranzelarís mitjans dels països amb dades disponibles van augmentar entre 1870 i 1915. A partir de l'any 1873, la política comercial d'Alemanya va esdevenir fortament proteccionista (Craig 1978), i quan el 1879 Alemanya va introduir un nou aranzel, molt elevat, el lliure comerç va «morir», en paraules de Bairoch (1989). Segons aquest autor, aquest fet «marca la fi del període [de lliure comerç] i la tornada del proteccionisme al continent».³⁵

Aquesta visió és un xic extrema entre els historiadors. El lliure comerç entre colonitzadors no va desaparèixer, però certament l'any 1870 marca un gir cap a una posició més proteccionista. Sense la caiguda dels costos de transport i el patró or que va facilitar el comerç, el moviment proteccionista de les potències més importants hauria tingut efectes molt més importants sobre el comerç.³⁶ O, dit d'altra manera, el gran increment dels aranzels i altres polítiques proteccionistes, i l'enorme reducció dels costos de transport i comunicació van ofuscar l'efecte normal de les mesures proteccionistes sobre els fluxos comercials i financers. La intenció dels responsables polítics era implementar polítiques interiors, però l'efecte que van tenir en els fluxos comercials va quedar mitigat per l'extraordinària caiguda dels costos de transport.

Des de l'any 1880 fins a la Primera Guerra Mundial les potències europees van estendre el seu control sobre bona part del globus. El boom industrial de les dècades anteriors, juntament amb l'estancament dels mercats nacionals, «va obrir l'apetit dels comerciants per nous mercats i dels fabricants per noves fonts de matèries primeres».³⁷ Alhora, els problemes ètnics i els moviments separatistes es van convertir en elements cada vegada més importants en la política nacional i internacional.

El proteccionisme, que anava guanyant importància, i la necessitat de tenir mercats més grans amb capacitat per absorbir la nova producció en massa requeria mercats de majors dimensions. La resposta a aquestes tensions va ser la creació dels imperis colonials. El colonialisme era una manera d'estendre els mercats i garantir fonts de matèries primeres, i el patriotisme va esdevenir útil per unificar ciutadans heterogenis enfront dels altres.

Les potències colonials van imposar restriccions comercials, de forma que les rutes comercials de les colònies d'una potència europea es van tancar a les altres. Hirschman (1945: 79) destaca que «el descens del comerç per causa de les restriccions fa augmentar la possibilitat de l'aparició de gelosies nacionals i aspiracions d'expansió territorial». Sembla que la relació entre

---

**SEGONS LA FILOSOFIA LIBERAL,
UN ESTAT NACIÓ HAVIA DE TENIR
LES DIMENSIONS SUFICIENTS
PER FORMAR UNA UNITAT
VIABLE DE DESENVOLUPAMENT,
PERÒ NO MÉS**

---

34 Consulteu Bairoch (1989) per veure un debat sobre l'efecte del descens del cost del transport comercial en aquest període.

35 Per un ampli debat sobre el comerç i el creixement econòmic en aquest període, vegeu O'Rourke i Williamson (2001).

36 Vegeu Estevadoreal, Frontz i Taylor (2002) i les referències que s'hi citen.

37 Merriman (1996: 960)

l'augment del proteccionisme comercial i la necessitat de crear imperis colonials més grans la tenien molt clara els observadors de l'època.. «Si no fóssiu proteccionistes tan persistents», va confessar el primer ministre britànic a l'ambaixador francès l'any 1897, «no ens avindríem a annexonar territoris».³⁸

Els anglesos eren, de ben segur, tan proteccionistes com els francesos, tal com recorda Hobsbawm (1987: 135): «Anglaterra estava en posició de desenvolupar els seu comerç internacional fins a un límit singular (...) senzillament perquè mantenia relacions amb el món subdesenvolupat estranger (...); la seva indústria va esdevenir un buit internacional (...) només modificat per la seva armada.» En alguns indrets, com l'Àfrica, els anglesos i els francesos van cedir els

---

EN ALTRES PARAULES, COM QUE ERA IMPOSSIBLE CREAR UN MÓN DE LLIURE COMERÇ, ELS PAÏSOS HAVIEN D'ARRIBAR A UNA MIDA DETERMINADA PER TAL QUE L'ECONOMIA NACIONAL FOS VIABLE

---

seus territoris directament a companyies privades, i com a resultat la relació entre interessos econòmics i expansió territorial encara va ser més tensa³⁹. Landes (1998: 426) afirma que «els comerciants... buscaven el comerç, no el territori en si (...) però no volien ser víctimes de robatoris ni intimidacions per part de comerciants o oficials nadius (...) així és que quan els europeus tenien problemes, sollicitaven l'ajut del seu govern nacional».

Consideracions semblants també són aplicables també a l'expansió americana de finals del segle XIX. L'adquisició d'Alaska, Hawaii, Samoa, Cuba i les Filipines (entre altres territoris) entre 1865 i 1898 es va justificar als Estats Units sobre la base de la necessitat d'estendre els mercats americans i abastir les rutes comercials. Alhora, la política comercial d'aquest país va adquirir un caràcter fortament proteccionista: a partir de la dècada de 1860 l'índex aranzelari mitjà va augmentar aproximadament del 20% al 47%.⁴⁰ L'hegemonia que els anglesos i els francesos exercien sobre bona part del món va posar límit a l'accés dels Estats Units a molts mercats, fet que va justificar als ulls dels partidaris americans de l'expansió una aplicació exterior del seu destí manifest. A l'era colonial, quan el control polític limitava el potencial d'interaccions econòmiques amb bona part del món, aixecar un imperi era l'única manera d'assegurar els mercats i abastir les rutes comercials.

Els imperis espanyol i portuguès també estaven motivats per fluxos comercials i la mida del mercat. Ambdós països depenien molt del comerç amb les seves colònies respectives i van imposar un monopoli comercial que van convertir en monopsoni. En particular, i atès que l'economia espanyola depenia en bona mesura del comerç amb les colònies, aquesta va patir molt quan l'imperi va caure a principis del segle XIX. Per als moviments nacionals de l'Amèrica Llatina, la independència política era vista com quelcom necessari per trencar «el monopoli comercial exterior (...) i tenir l'oportunitat de fer diners en el mercat internacional».⁴¹ Tots els

³⁸ Hobsbawm (1987: 67)

³⁹ Ens podríem plantejar si la colonització d'Àfrica va ser un bon negoci en general per als europeus. Potser l'orgull nacionalista va conduir els europeus a sobrecolonitzar. Vegeu Herbst (2000) per aprofundir el debat. Més en general, com destaca Landes (1998), els últims casos de colonització, que incloïen la divisió d'Àfrica, té menys a veure amb mercats en expansió i més amb objectius militaristes.

⁴⁰ Moore (1967: 150)

⁴¹ Bulmer-Thomas (1995)

països de l'Amèrica Llatina que van adquirir la independència a mitjan segle XIX van adoptar una estratègia centrada en l'interior, van reduir les barreres al comerç i van aplicar mesures de creixement basades en l'exportació: «A mitjan segle s'havia creat un consens a tots els països de l'Amèrica Llatina a favor del creixement central en l'exportació».⁴²

Clarament, el comerç dels països colonials amb les seves colònies no era just pel fet que implicava un estat de monopoli i monopsoni i una explotació total de les matèries primeres i de la mà d'obra. Les colònies eren massa pobres per representar grans mercats per als colonitzadors, però sí que constituïen fonts importants de matèries primeres. Això no obstant, una de les motivacions per expandir els imperis colonials era l'expectativa de l'expansió del mercat, en el context d'un món cada vegada més proteccionista.

Els imperis colonials representaven una solució excel·lent per als colonitzadors a la qüestió de la relació entre mida i heterogeneïtat. La mida de l'imperi garantia beneficis econòmics i militars; el tractament desigual, injust i marginat de les colònies reduïa els costos derivats de l'heterogeneïtat dels ciutadans dels imperis.

Les fronteres després de la Primera Guerra Mundial

Ara tractarem dels països creats i desapareguts per períodes de cinc anys des de 1879 fins als nostres dies. S'exclou l'Àfrica subsahariana, per a la qual la identificació de països al segle XIX era forà problemàtica. Les tribus africanes no compartien l'obsessió d'Europa per les fronteres. Herbst (2000: 35) comenta que «l'Àfrica precolonial era un món en què l'extensió (...) de poder significava quelcom ben diferent de la difusió del poder a Europa». A l'Àfrica precolonial, el poder no coincidia amb el control del territori.

La unificació alemanya, que englobava 18 estats independents, explica els descens que apareix al principi del quadre. Això no obstant, es van crear ben pocs països nous entre 1875 i el Tractat de Versalles. I alguns van quedar absorbits per d'altres. L'any 1871 hi havia 64 països independents (sense tenir en compte l'Àfrica subsahariana) però aquesta xifra va baixar a 59 l'any 1914. El Tractat de Versalles, després de la Primera Guerra Mundial, va redissenyar a fons les fronteres europees i va crear alguns països nous.

El principi que va guiar el Tractat de Versalles va ser l'homogeneïtat, concepte impulsat pel president americà Woodrow Wilson com la identificació d'un país, un poble. Això no obstant, el principi no seria aplicat a les colònies perquè els líders mundials europeus no van tractar la qüestió dels drets i les aspiracions de les persones que vivien fora d'Europa.

**DURANT EL PERÍODE DEL
NAIXEMENT DE L'ESTAT NACIONAL,
LA RELACIÓ ENTRE MIDA
ECONÒMICA I HETEROGENEÏTAT
ERA UN DETERMINANT CABDAL
DELS MOVIMENTS POLÍTICS I
IDEOLÒGICS**

---

42 Bulmer-Thomas (1995). De tota manera, la confiança en els drets d'importació com a font d'ingrés fiscal implicava un límit menor en els impostos al comerç, particularment perquè la inestabilitat política i les disputes sobre les fronteres a la regió tenien conseqüències fiscals importants.

El Tractat de Versalles no va saber abordar el redisseny de les fronteres, i va deixar enlloc una gran quantitat de sentiments nacionalistes no satisfets i tensions dins d'Europa. De tota manera, les fronteres internacionals amb prou feines van canviar en el període d'entreguerres fins al final de la dècada de 1930, amb l'adveniments de la Segona Guerra Mundial. És interessant recordar, que durant el període d'entreguerres van aparèixer ben pocs països nous. Entre els que ho van fer, Egipte (que va obtenir la independència l'any

1922) tenia un problema merament de classificació respecte de Gran Bretanya, per la qual cosa va passar de ser un protectorat a ser un país semi-independent. Deixant de banda, la Ciutat del Vaticà, els únics països que van esdevenir independents entre 1920 i la Segona Guerra Mundial van ser Irlanda (1921), Mongòlia (1921), Iraq (1932) i l'Aràbia Saudita (1932).

El període d'entreguerres es va caracteritzar per l'ocàs del lliure comerç, l'emergència de dictadures i la bel·ligerància en les relacions internacionals. La Gran Depres-

sió va acabar de completa un panorama ben negre. Tots els factors que, segons la nostra anàlisi, no s'haurien d'associar a la creació de fronteres estatals van quedar satisfets per les aspiracions nacionalistes. A més, les potències colonials volien mantenir els imperis i reprimien els moviments independentistes. Totes rebutjaven categòricament l'autodeterminació de les seves colònies.

Winston Churchill entenia perfectament la relació entre un món bel·licós i proteccionista i el manteniment de l'imperi colonial. Jenkins (2001) publica una carta que bàsicament defineix la seva visió sobre el colonialisme en el període d'entreguerres. L'escrit va dirigit al marquès de Linlithgow, que defensava la independència de l'Índia o, com a mínim, la seva autonomia. Churchill explica de forma ben clara per què pensa que Anglaterra ha de continuar sent un imperi. La llarga cita de la carta que Churchill va escriure el mes de maig de 1932 (Jenkins 2001: 457) és especialment reveladora:

«El liberalisme suau i vague dels primers anys del segle XX (...) ha quedat substituït per una reacció violenta contra els procediments parlamentaris i electoralistes, i per l'establiment de dictadures reals o velades a pràcticament tots els països. A més, la pèrdua de les relacions exteriors i la reducció del comerç estranger i el transport comporten que l'excedent de població de la Gran Bretanya es trobi a una distància mesurable de la ruïna total. Per tant, és ben poc raonable suposar que Anglaterra (...) s'avorirà a deixar d'exercir el control sobre una gran possessió com és l'Índia. Els holandesos no ho faran; els francesos, tampoc; i els italians, tampoc. I els japonesos conquereixen un nou imperi (...). Sóc de l'opinió que Anglaterra inicia ara un nou període de lluita per la supervivència, i el *quid* de la qüestió serà no només de retenir l'Índia sinó també una reafirmació molt més sòlida dels seus drets comercials».

Churchill observa que no és possible renunciar als imperis colonials en un període bèl·lic i en un món dirigit majoritàriament per dictadors proteccionistes. Va més enllà i afirma que la visió del marquès, optimista pel fet de considerar que el món era pròsper i pacífic, i per tan propici per ser testimoni de la independència de l'Índia, està «vint anys avançada al seu temps». De nou, Churchill tenia raó: calia que passessin uns vint anys de pau relativa, democràcia i liberalització comercial abans que els imperis colonials no desapareguessin.

**EL PERÍODE D'ENTREGUERRES
ES VA CARACTERITZAR
PER L'OCÀS DEL LLIBRE
COMERÇ, L'EMERGÈNCIA
DE DICTADURES I LA
BEL·LIGERÀNCIA EN LES
RELACIONS INTERNACIONALS**

El cas d'Europa de l'Est també és interessant. La caiguda de la monarquia russa va anar acompanyada d'un gran nombre de revolucions nacionalistes a Rússia, Ucraïna, els països bàltics i Àsia Central. La gran entitat territorial de l'antic imperi rus no es va desintegrar perquè Lenin va oferir l'autonomia a diverses regions com a contrapartida per mantenir la Unió Soviètica.⁴³ Posteriorment, a mesura que la Unió Soviètica es va anar centralitzant, les amenaces exteriors, les necessitats internes d'autosuficiència econòmica i els beneficis de la mida del territori en un món hostil van contribuir a mantenir la federació soviètica.

Recapitem una mica per tenir una perspectiva més clara: el Tractat de Versalles va deixar molta gent insatisfeta quant a les fronteres existents a Europa i als països en vies de desenvolupament. Les pressions de reconeixement històric de les fronteres i les moviments nacionalistes no van poder materialitzar-se i fer caure els imperis per causa de la posició proteccionista dels règims dictatorials. Aquesta configuració d'esdeveniments que van seguir la Primera Guerra Mundial contrasta fortament amb el període posterior a la Segona Guerra Mundial, que va ser testimoni de la restauració de les democràcies, la liberalització comercial progressiva i les relacions internacionals relativament pacífiques (com a mínim en comparació del període d'entreguerres). El resultat de la Segona Guerra Mundial, però, va servir per donar poder a la dictadura soviètica, que va esdevenir més bel·licosa. El conflicte posterior a la Segona Guerra Mundial, doncs, es va organitzar al voltant de la guerra freda entre els Estats Units i l'URSS.

EN ELS CINQUANTA ANYS POSTERIORIS A LA SEGONA GUERRA MUNDIAL, EL NOMBRE DE PAÏSOS INDEPENDENTS VA AUGMENTAR DE FORMA ESPECTACULAR

Les fronteres després de la Segona Guerra Mundial

En els cinquanta anys posteriors a la Segona Guerra Mundial, el nombre de països independents va augmentar de forma espectacular. L'any 1948 hi havia 74 països independents; l'any 1950, 89 i l'any 2001, 193. Com a conseqüència d'aquest increment d'unitats polítiques independents, el món està format actualment per un gran nombre de països relativament petits: l'any 1995, 87 països tenien una població inferior a cinc milions d'habitants; 58 inferior a 2,5 milions, i 35 inferior a 500.000. Durant aquests cinquanta anys, la proporció del comerç internacional en el PIB mundial ha augmentat enormement. El volum d'importacions i exportacions en una mostra d'uns seixanta països va augmentar aproximadament un 40%.

De tota manera, l'increment del comerç internacional a l'última meitat del segle XX no s'ha d'interpretar com el simple resultat del recompte de països. Teòricament, si dos països se separen, els índexs de comerç resultants respecte del PIB augmenten automàticament, ja que el que abans era comerç nacional esdevé ara internacional. Per a la nostra anàlisi hem emprat aranzels mitjans de comerç exterior per a una selecció de països amb dades disponibles, un reflex més directe de la política comercial, per mostrar un patró històric similar.

43 Riker (1964: 39)

Tal com hem assenyalat, la correlació és ben notable. Atès que totes dues variables són sense tendències, la correlació positiva no es deu només al fet que ambdues variables augmenten amb el temps. A diferència del període anterior, en què s'aprecia una forta caiguda en el nombre de països entre 1870 i 1871 resultat de la unificació d'Alemanya, l'any 1871 es troba a la línia de regressió i el 1870 ben per sobre. Això fa pensar que abans de la unificació alemanya hi havia massa països pobres amb relació al nivell d'obertura. Com hem afirmat abans, dues forces actuen simultàniament: els països petits es beneficien de règims comercials oberts, de manera que quan emergeixen països petits, els interessa pressionar per obtenir règims comercials més oberts.⁴⁴

La tercera tendència mundial, a banda de la liberalització comercial i l'augment de països, és la democratització progressiva. L'any 1972, de 143 països, 43 es podien considerar políticament lliures i democràtics; 33 parcialment lliures; i 67 no es podien considerar lliures. L'any 2001, de 192 països, 85 es podien classificar com a lliures; 58 com a parcialment lliures i 49 no es podien considerar lliures. Els països lliures van augmentar de menys del 30% al 45%, aproximadament. L'índex de països que no es podien considerar lliures va caure del 47% al 20%.⁴⁵ Tal com hem mostrat al nostre model, la democratització va acompanyar la ruptura de països grans en més petits, i hi va haver més descentralització en els països que no es van separar.

Dos fenòmens van contribuir molt a augmentar el nombre de països: (1) la descolonització del món en vies de desenvolupament, i (2) la caiguda de la Unió Soviètica.⁴⁶ De tota manera, també es van crear diversos països nous (per exemple, Singapur), al marge d'aquestes dues dinàmiques.

Els períodes posteriors als dos conflictes mundials presenten sovint contrastos interessants. La Primera Guerra Mundial va anar seguida de l'ocàs del comerç, la congelació de les fronteres i la reducció de la democràcia; per contra, la Segona Guerra Mundial va anar seguida de les tendències oposades. El patró d'elements que van aparèixer després de cadascun dels conflictes és coherent amb la nostra teoria.

Atès que les antigues metròpolis sovint deixaven enrere a les seves colònies, especialment a l'Àfrica, fronteres que tenien poc a veure amb l'homogeneïtat ètnica, religiosa i cultural, contribuïen a la profunda inestabilitat política de moltes zones. Les fronteres africanes van ser redissenyades de forma relativament pacífica pels colonitzadors europeus a la conferència de Berlín, que va tenir lloc entre els anys 1884 i 1885. Tal com destaca Herbst (2000), els europeus van emprar línies arbitràries basades en la latitud i la longitud per repartir-se l'Àfrica. Prop d'un 44% dels límits africans són línies rectes i corresponen a mesuraments astronòmics, i altres són paral·leles a altres conjunts de línies. En el moment en què les colònies van obtenir la seva independència, a la dècada de 1960, els líders africans

---

DE TOTA MANERA, L'INCREMENT DEL COMERÇ INTERNACIONAL A L'ÚLTIMA MEITAT DEL SEGLE XX NO S'HA D'INTERPRETAR COM EL SIMPLE RESULTAT DEL RECOMPTE DE PAÏSOS

---

44 Una implicació és el *timing* de l'obertura i de l'augment de les secessions. Alguns passos cap a una obertura més gran poden precedir, i altres seguir, l'augment progressiu en el nombre de països independents.

45 Freedom va classificar els països en termes de llibertat política en una escala d'1 a 7. Els països amb un índex d'1 a 2,5 es classifiquen com a lliures; entre 3 i 5,5 com a parcialment lliures, i entre 5,5 i 7 com a no lliures.

46 Es podria afirmar que la Unió Soviètica també va ser un imperi colonial.

van prendre la decisió conscient de no interferir en les fronteres heretades dels colonitzadors, tot i ser arbitràries. A més, els nous dirigents de l'Àfrica, per tal de mantenir el poder personal, van abraçar completament la idea d'un estat a l'estil europeu i van rebutjar estils precoloniais d'organització política.

Els estudiosos de l'Àfrica contemporània indiquen que el continent té massa països petits (Gottman 1973; Stock 1993). La fragmentació ètnica del continent ha tingut com a resultat l'aparició de massa països, des del punt de vista de l'«eficiència econòmica» (Stock 1993). Tècnicament, aquest punt és qüestionable. Amb lliure comerç, fins i tot les unitats polítiques petites haurien de prosperar. Països de mides més grans implicarien major fragmentació dins d'un país amb potencials conseqüències desastroses. Easterly i Levine (1997) i Alesina et al. (2003) atribueixen el pobríssim rendiment econòmic de la zona a l'heterogeneïtat ètnica present a la majoria de països. Com a conseqüència, qualsevol intent de solucionar els problemes politicoeconòmics africans creant estats més grans i heterogenis seria contraproduent.

La punta de principis de la dècada de 1990 reflecteix l'increment en el nombre de països després de la caiguda de la Unió Soviètica. El seu esfondrament és un exemple clar de la democratització de nous països a mesura que les regnes dictatorials d'un règim van cedint.

La liberalització del comerç ha contribuït a aquest procés. Molts dels països que van emergir del bloc soviètic són força petits. Per exemple, Letònia té una població de menys de tres milions d'habitants; Estònia, d'aproximadament 1,5 milions, i Kirguizistan, de menys de 5 milions. Fins i tot la ruptura de Txecoslovàquia va conduir a la creació de dues unitats polítiques relativament petites d'uns deu i cinc milions d'habitants. Txecoslovàquia és un exemple en què les diferències en el nivell de desenvolupament i històries diferents condueixen al trencament. El comerç entre els dos països va caure un terç després de la separació, i la República Txeca va iniciar immediatament un procés d'integració amb la Unió Europea.

Com hem vist als capítols anteriors, els països petits no més prosperen en un escenari de lliure comerç i si adopten polítiques obertes. Per tant, hauria estat molt més difícil, si no impossible, que moltes de les antigues repúbliques soviètiques arribessin al trencament si haguessin esperat estar econòmicament aïllades en un món proteccionista com el dels anys trenta. Si el món actual fos ran proteccionista i aïllacionista com el de la dècada de 1930, als petits i nous estats que haguessin sorgir o ressorgit de l'antiga Unió Soviètica els hauria costat molt sobreviure, i la separació de l'URSS hauria resultat menys atractiva (com a mínim, en termes econòmics). En lloc d'això, molts dels països independents de l'Europa de l'Est i de l'antiga Unió Soviètica cerquen de forma enèrgica vincles econòmics amb l'Europa occidental i volen entrar a la Unió Europea. La democratització de l'antiga URSS va establir les bases del trencament del país i l'entrada en el règim de lliure comerç comparat amb el proteccionisme de la dècada dels anys trenta, fet que ha convertit la separació econòmica en quelcom de molt menys costós.

SI DOS PAÏSOS SE SEPAREN, ELS ÍNDEXS DE COMERÇ RESULTANTS RESPECTE DEL PIB AUGMENTEN AUTOMÀTICAMENT, JA QUE EL QUE ABANS ERA COMERÇ NACIONAL ESDEVÉ ARA INTERNACIONAL

Descentralització sense separació

El fet que molts països que van obtenir la independència s'hagin format *ex novo* durant l'última dècada és només una de les manifestacions de l'efecte del separatisme polític. La tendència cap a unitat polítiques més petites és clara per dues raons. Primer, perquè determinades regions poden obtenir diversos favors dels governs regionals per no separar-se. Així és que, fins i tot si no s'observessin secessions, la possibilitat de la seva ocurrencia influenciaria el panorama politicoeconòmic. I segon, perquè fins i tot allí on les regions no pressionen per separar-se, demanden i sovint obtenen més independència dels governs nacionals.

A Espanya, després de la caiguda de la dictadura de Franco a mitjans de la dècada de 1970, els governs regionals van adquirir més autonomia. Dues regions s'han fet sentir de forma especial. Al País Basc, la motivació és majoritàriament cultural i lingüística, però a Catalunya existeix un argument econòmic que va més enllà: la zona més rica d'Espanya és alhora la clara perdedora en el sistema de transferències intercomunitàries. Les diferències culturals i de renda també són al darrere de la recent reforma dels moviments federalistes a Itàlia. Les regions del nord consideren que la seva contribució al sud és excessiva, i els desenvolupaments històrics diferents, ben analitzats per Putnam (1993), han conduït a una forta divisió

cultural entre el nord i el sud. La devolució progressiva de poder a les regions ha estat un dels factors polítics més importants d'Itàlia des de la dècada dels anys setanta. El Regne Unit també ha garantit fa poc més autonomia a Escòcia i Gal·les.

El Quebec constitueix un cas especialment interessant.

Les aspiracions independentistes en aquesta província van ser reformades per l'aplicació del Tractat de Lliure Comerç de l'Amèrica del Nord (NAFTA). Amb un comerç més lliure a l'Amèrica del Nord, a un país relativament petit com el Quebec li resultaria tècnicament més fàcil prosperar. Com hem vist abans, almenys en el cas del Canadà, les fronteres nacionals encara són importants; així, el comerç entre les províncies canadenques és més senzill que entre aquestes i els estats dels Estats Units. Es registra més flux d'intercanvis comercials entre dues províncies canadenques distants entre si que no pas entre un estat nord-americà i una província del Canadà limítrofs, tot i que la distància sigui un fort determinant dels fluxos comercials. Això implica que el Quebec tindria un cost en fluxos comercials si fos independent; precisament, aquest argument va ser utilitzat l'any 1996 pels opositors al referèndum d'autodeterminació. A mesura que els costos econòmics percebuts de la secessió cauen amb la creixent integració nord-americana, es pot esperar que la probabilitat que el Quebec obtingui la independència també augmenti. De fet, el desenvolupament d'una autèntica àrea de lliure comerç a l'Amèrica el Nord pot reduir aquests costos i transformar el separatisme del Quebec en quelcom de més atractiu. Cal estacar que un Quebec independent deixaria la resta del Canadà desmembrada des del punt de vista geogràfic. Aquesta pot ser una de les raons per les quals la província ha obtingut diverses concessions del govern central amb vistes a dissuadir-la de la ruptura.

Pel que fa als països en vies de desenvolupament, la descentralització es veu cada vegada més com a resposta als problemes derivats de la fragmentació ètnica (Banc Mundial 1998), tot i que els governs locals de molts països en vies de desenvolupament pobres no tenen la capacitat

---

**ELS PAÏSOS PETITS NOMÉS
PROSPEREN EN UN ESCENARI
DE LLIURE COMERÇ I SI ADOPTEN
POLÍTIQUES OBERTES**

---

de portar a terme aquesta tasca. Tal com hem afirmat al capítol 9, la descentralització ha tingut sovint com a resultat problemes fiscals transferits de les localitats al govern central. A l'Amèrica Llatina hi trobem un exemple força clar en els dos estats federals més grans, l'Argentina i Brasil. Colòmbia presenta un problema semblant: després de la gran reforma constitucional de 1991 que va incrementar enormement les prerrogatives dels governs locals, aviat van aparèixer grans dèficits en els pressupostos en contrast amb una tradició de relatiu equilibri fiscal. A l'Àfrica, des de la independència de les colònies, els governs centrals han estat en lluita constant amb els caps locals pel control del territori i del poder.

Unificacions

La dècada de 1990 va ser testimoni de dues unificacions importants a Europa: la reunificació d'Alemanya i la Unió Europea. La primera constitueix un problema real per a la nostra teoria. La divisió d'Alemanya va ser una resposta en cert sentit artificial al final de la Segona Guerra Mundial. La reunificació senzillament va fer girar les agulles del rellotge cap enrere i va posar fi a una separació induïda per la guerra. És interessant observar que a Alemanys els diversos nivells de renda assolits a l'est i a l'oest tinguessin com a resultat un èmfasi significatiu en les transferències politicoeconòmiques entre ambdues regions del país. Cinquanta anys de règims amb filosofies oposades van crear diferències costoses a la reunificació. La Unió Europea és, potencialment, una qüestió molt més àmplia que reflecteix l'ocurrència oposada en aquest període de globalització. De tota manera, la majoria d'observadors considera que Europa no serà mai un estat federal en el sentit tradicional. En lloc d'això, creuen que diversos països d'Europa formaran una confederació d'estats independents, units en una àrea monetària comuna, amb polítiques coordinades per recolzar la moneda única, i tindran una àrea de lliure comerç complementada amb una harmonització de regulacions i estàndards.

L'ESTAT NACIÓ A EUROPA REP AMENACES DES DE DALT PER LA NECESSITAT DE DESENVOLUPAR INSTITUCIONS JURÍDIQUES SUPRANACIONALS I DES DE BAIX PELS MOVIMENTS REGIONALS QUE REIVINDIQUEN MÉS AUTONOMIA

A mesura que la integració econòmica guanya terreny en l'àmbit europeu, el separatisme regional és més present a diversos països membres de la Unió com ara el Regne Unit, Bèlgica, Espanya, Itàlia i fins i tot França.⁴⁷ Molts argumenten que hi ha indicacions que Europa esdevindrà (i potser encara hauria d'esdevenir) un conjunt de regions (Bretanya, País Basc, Escòcia, Catalunya, Gal·les, Baviera, etc.) connectades de forma flexible en una confederació europea de regions independents.⁴⁸ Aquest escenari seria coherent amb els nostres arguments: si les minories lingüístiques, ètniques i culturals senten que són econòmicament viables en un autèntic mercat comú europeu, es poden separar de forma segura dels seus països. Aquest argument sovint apareix a la premsa europea.

47 Per un debat recent sobre l'augment del regionalisme a Europa, vegeu Newhouse (1997).

48 Drèze (1991)

Es pot argumentar que un estat nació a Europa rep amenaces des de dalt per la necessitat de desenvolupar institucions jurídiques supranacionals i des de baix pels moviments regionals que reivindiquen més autonomia. Aquests moviments tenen la certesa que no necessiten Madrid, Roma o París si poden associar-se políticament de forma flexible a l'Europa de les regions i es poden integrar econòmicament i plena a la Unió. Newhouse (1997) ho diu ben clarament: «[A Europa], l'estat nació és massa gran per gestionar assumptes de la vida diària i massa petit per ocupar-se dels afers internacionals».

Bibliografia

- ALESINA, A., E. SPOLAORE i R. WACZIARG (2001). Economic Integration and political disintegration. *American Economic Review* 90: 1276-96
- BAIROCH, P. (1989). The paradoxes of economic history-Economic laws and history. *European Economic Review* 33: 225-49
- BRAUDEL, F. (1992). Perspectives of the World. *Civilization and Capitalism: 15th-18th Century*, vol. 3. Berkeley: University of California Press.
- BULMER-THOMAS, V. (1995). *The Economic History of Latin America since Independence*. Cambridge: Cambridge University Press,
- CIPOLLA (1995). *Storia facile dell'economia italiana dal Medioevo a oggi*. Roma: Mondadori.
- DAVIES, N. (1996). *Europe*. New York: Oxford University Press.
- DELONG, B. i A. SHLEIFER. (1993), Prices and merchants: European city growth before the industrial revolution. *Journal of Law and Economics*, 35: 671-702.
- DREZE, J. H. (1991). Regions of Europe: A feasible status, to be discussed. *Economic Policy* 17: 206-307.
- EARTMAN, T. (1997). *Birth of the Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EASTERLY, W. i R. LEVINE. (1997). Africa's growth tragedy: Policies and ethnic divisions. *Quarterly Journal of Economics*, 112:1203-50.
- ESTEVADOREAL, A. i A. TAYLOR (2002). A century of missing Trade. *American Economic Review* 32(1): 383-93.
- FAROGHI, S., B. MCGOWAN, D. QUATARET, i S. PAMUK (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOTTMAN, J. (1973). *The significance of territory*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- HALLERBERG, M. (1996). Tax Competition in Wilhelmine, Germany and its implications for the European Union. *World Politics* 40: 324-57.
- HERBST, J. (2000). *States and Power in Africa*. Princeton: Princeton University Press.
- HIRSCHMAN, A. (1945). *National Power and the Structure of Foreign Trade*. Berkeley: University of California Press.
- HOBBSAWM, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOURLANI, A. (1991). *A History of the Arab Peoples*. Cambridge: Harvard University Press.
- ISRAEL, J. (1995). *The Dutch Republic*. Oxford: Oxford University Press.
- JENKINS, R. (2001). *Churchill*. New York: Plume
- JONES, E. L. (1981). *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.

- KENNEDY, P. (1987). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- LANDES, D. (1998). *The Wealth and Poverty of Nations*. New York: Norton
- McKENNEY, R. (1993). *Sixteenth Century Europe*. New York: St. Martin Press.
- McNEILL, W. H. (1974). *Venice: The Hinge of Europe, 1081-1797*. Chicago: University of Chicago Press.
- MERRIMAN, J. (1996). *A History of Modern Europe*. New York: Norton.
- MOORE, B. (1967). *Social Origins of Dictatorships and Democracy*. Boston: Beacon Press.
- NEWHOUSE, J. (1997). Europe's rising regionalism. *Foreign Affairs* 76 (January-February): 67-84
- NORTH, D. i R.P. Thomas. (1973). *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'ROURKE, K. i J. Williamson (2001). *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge: MIT Press.
- PUTNAM, R. (1993). *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- RIKER, W. (1964). *Federalism*. New York: Little Brown.
- STAMPP, K.M. (1991). *The Causes of Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STOCK, R. (1993). *Africa south of sphere: A geographical interpretation*. New York: Guillard Press.
- TILLY, C. (1990). *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*. Cambridge, MA: Blackwell.
- TILLY, C. i L. Tilly (1973). *The Rebellious Century, 1830-1930*. Cambridge: Harvard University Press.
- WILSON, C.H. (1967). Trade society and State. *Cambridge Economic History of Europe*, 4: 487-576.